

SCOTT SHERMAN

El nacionalisme segons Benedict Anderson

El 1967 Sudisman, secretari general del Partit Comunista Indonesi (PKI), la militància del qual havia estat delmada feia poc en una sèrie de massacres que havien causat centenars de milers de morts, fou sotmès a judici. Dels cinc màxims dirigents del PKI només Sudisman fou conduït davant un tribunal; els altres quatre, els havien morts a trets. Dos estrangers estigueren presents tot el temps en el procés de Jakarta: Benedict O'Gorman Anderson, un universitari de 30 anys d'Indonèsia, i Herbert Feith, un col·lega d'Anderson, d'Austràlia.

De la desfilada de testimonis comunistes, només dos van manifestar la seua protesta davant el tribunal i es van negar a inculpar uns altres. Un d'aquests era una dona ja vella que posteriorment es tornà boja; l'altre era recordat molts anys després per Anderson amb aquestes paraules: «Era aquell xicot xinès baixet que semblava que tenia dinou o vint anys. Molt tranquil i amb una gran dignitat, donà el seu testimoniatge. Em va impressionar força.»

Sudisman, que fou sentenciat a mort, també mantingué el tipus. El 2001, Anderson m'explicava:

Tenia una dignitat i una calma, i el seu discurs fou tan elevat que vaig sentir una mena d'«obligació moral» de fer alguna cosa. Quan Sudisman abandonava per darrera vegada la sala de vistes, ens mirà a Herb i a mi. No va dir absolutament res, però vaig tenir el sentiment que estava pensant: «Ens heu d'ajudar. Probablement vosaltres dos sou els únics en qui puc confiar perquè allò que he dit arribe a perviure». Era com el prec que et fa una persona que agonitza.

Scott Sherman és escriptor i col·laborador de *The Nation*. És autor de *Patience and Fortitude: Power, Real Estate, and the Fight to Save a Public Library*, Melville House, 2015. Aquest article aparegué originàriament a *The Nation* (19 de maig de 2016)

Anderson donà resposta a aquell prec el 1975 quan traduí el discurs de Sudisman a l'anglès a partir d'una transcripció de l'acta judicial obtinguda d'estranguis. Un col·lectiu editorial d'esquerres d' Austràlia publicà el discurs en un pamflet de 28 pàgines, amb una coberta de color taronja, titulat *Anàlisi de responsabilitat*, amb una introducció admirativa del traductor.

Després del procés a Sudisman, Anderson va comprovar que les seues possibilitats de fer recerca a Java s'havien reduït molt. El jove acadèmic, que parlava perfectament l'indonesi, estava sotmès a vigilància: un document de l'ambaixada dels Estats Units del 1967 consignava que Anderson era «considerat [...] un comunista declarat o almenys un company de viatge». També va ser objecte d'atacs en la premsa indonèsia: la revista *Chas*, que mantenia, segons es va saber, vincles amb els serveis d'intel·ligència del país, el va qualificar de «ximple útil» en un article de primera pàgina. L'abril del 1972, Anderson fou expulsat del país. Fou el començament d'un exili que havia de durar gairebé tres dècades.

Amb les portes d'Indonèsia tancades per a ell, Anderson es traslladà el 1974 a Bangkok. «Fou una època magnífica per sojornar-hi», va dir passat el temps. Un insòlit interludi entre dictadures va permetre que el radicalisme thai florís. Els bons temps s'acabaren el 1976, quan els militars derrocaren el règim civil i afusellaren i penjaren públicament estudiants radicals al centre de Bangkok.

Però el període que passà Anderson a Tailàndia fou essencial per a la seua maduració intel·lectual, perquè el va induir a pensar en termes comparatius, cosa que en aquella època era poc freqüent entre els investigadors de regions concretes. «Mentre estava a Tailàndia», diria posteriorment, «em vaig veure forçat a pensar tothora com podria escriure sobre Tailàndia i Indonèsia en un sol espai; com ho faria?» Anderson, que va morir a Batu, Indonèsia, el desembre de 2015, als 79 anys, superà aquest desafiament i el resultat fou el llibre *Comunitats imaginades* (1983), una anàlisi clàssica del nacionalisme que ha estat traduïda a 29 idiomes.

El juny de 2001, quan Anderson tenia 64 anys, vaig fer cap a l'interior de l'estat de Nova York per a escriure un article sobre ell per a *Lingua Franca*. Vivia a Freeville, a vuit milles a l'est d'Ithaca, en una antiga casa de camp, ben àmplia, envoltada de bestiar que pasturava en llibertat i amb un graner que tenia al capdamunt un penell d'estil javanès. Al llarg de tres dies vàrem seure i xerrar en una cuina una mica atrotinada, on trobaves muntanyes de novel·les negres, revistes acadèmiques, periòdics d'Àsia i tesis doctorals. Penjada en una paret hi havia una sorprenent fotografia en blanc i negre d'un jove Sukarno, el jove nacionalista d'esquerres que conduí Indonèsia a la independència el 1949 i que fou derrocat pel general Suharto el 1967.

Quan ja em preparava per marxar, vaig preguntar a Anderson si mai s'havia plantejat escriure unes memòries, i em va dir que no. Però dos anys després, un editor japonès li demanà si volia fer un petit volum autobiogràfic. «Refús a contracor» fou la seua resposta inicial. «Els professors d'universitat occidentals rarament tenen vides interessants. Els seus valors són l'objectivitat, la solemnitat, la formalitat i —almenys oficialment— l'autoesborrament.» Però quan un bon amic i antic estudiant seu, Kato Tsuyoshi, de la Universitat de Kyoto, va dir que estava disposat a ajudar-lo amb el llibre i a traduir-lo al japonès, Anderson hi accedí. Es publicà, amb gran satisfacció per la seua banda, el 2009 al Japó.

Des dels inicis del projecte, el germà de Benedict, l'historiador i crític Perry Anderson, el va animar a publicar les seues memòries en anglès, però ell rebutjava la idea. El 2005, quan era a prop el seu 80è aniversari, canvià d'opinió. Poc abans de la seua mort, Anderson finalitzava el darrer esborrany d'*A Life Beyond Boundaries*, que ara s'ha publicat. És un llibre ben escrit i organitzat sobre la seua peculiar trajectòria i sensibilitat, farcit de bromes per a entesos, digressions idiosincràtiques i un sentit de l'humor juganer. Ofereix també una àcida visió de la vida acadèmica. Però, sobretot, aquestes memòries són una bona introducció al cosmopolitisme i una apologia del fet de travessar fronteres: geogràfiques, històriques, lingüístiques i disciplinàries.

La història de la família Anderson sembla treta d'una novel·la de Conrad. El rebesavi, junt amb el besavi-oncle, es varen sumar a la rebel·lió irlandesa del 1798 (la United Irishmen Rebellion), cosa que els valgué anar a presó. Un nebot d'ells participà en la revolució de 1848 i com a conseqüència hagué de fugir a París, Istanbul i, a la fi, als Estats Units, on esdevindria jutge del Tribunal Superior de Justícia de l'estat de Nova York. Una altra branca de la família incloïa entre els seus membres terratinents angloirlandesos i militars que serviren l'Imperi britànic a Birmània, l'Afganistan, Hong Kong i l'Índia.

El pare d'Anderson —intrèpid i amb gran facilitat per als idiomes— desenvolupà la major part de la seua carrera a la Xina com a funcionari del Servei de Duanes Marítimes xineses, que començà com una eina dels imperialistes britànics i francesos i, en paraules del seu fill, era responsable de gravar amb impostos «el comerç marítim de la Xina imperial amb el món exterior». Benedict nasqué a Kunming l'any 1936, però son pare prengué el 1941 una decisió que tindria conseqüències i traslladà la família a Califòrnia. Si haguessen romàs a la Xina, probablement els haurien tancat en un camp d'internament japonès.

El 1945 la família es traslladà a Irlanda, on varen viure en una casa plena de «quadres, objectes, vestits i disfresses xineses, que sovint ens posàvem per diver-

tir-nos». La ràdio era una altra font d'esbarjo i formació. Als vespres la família escoltava les novel·les clàssiques que emetia la BBC amb la veu d'actors distingits, «de manera que la nostra imaginació estava farcida de personatges com Anna Karènina, el comte de Montecristo, Lord Jim, Uriah Heep, Tess dels d'Urberville, i així successivament». En aquells anys, a Irlanda hi proliferaven les companyies teatrals ambulants, raó per la qual els nens Anderson (incloent-hi la germana de Benedict, Melanie) varen veure moltes obres de Shakespeare, Shaw, Wilde, Sheridan i O'Casey.

Son pare morí jove, quan Benedict tenia nou anys, i els xiquets foren enviats a escoles internat a Anglaterra. Sa mare, anglesa, apassionada dels llibres i les idees, vivia d'una magra pensió, i per això Benedict hagué de guanyar beques. Acabà aconseguint una de les tretze places vacants que ofería Eton, un lloc que de seguida aguditzà en ell el sentit de les distincions de classe. Els becaris vivien en locals diferents dels dels fills de l'aristocràcia britànica i havien de dur una banda especial, de caire «medieval». Però va rebre una educació extraordinàriament arcaïtzant en literatura, història de l'art, història antiga, arqueologia i història moderna comparada. Al cor del programa d'estudis hi havia un rigorós aprenentatge de llengües i havien de familiaritzar-se amb el llatí, el grec, el francès, l'alemany i una mica de «rus de la guerra freda». (Posteriorment Anderson aprendria encara indonesi, javanès, thai, tagal, holandès i espanyol.) El francès era un puntal important de la seua educació. Els seus professors li demanaven també traduir poemes anglesos al llatí i fins i tot compondre poemes en aquesta llengua. Pocs estudiants havien de rebre, després d'ell, una educació tan rigorosa i antiquada. Era la fi d'una època.

Després de sortir-se'n força bé a Eton, Benedict trobà que la vida a la Universitat de Cambridge era com unes vacances tranquil·les. Es va aficionar bojament al cinema (especialment al cinema japonès) i assajà les beceroles de la politització. Un capvespre, durant la crisi de Suez del 1956, travessava caminant el campus i va observar que un grup d'estudiants de pell fosca s'estaven manifestant:

De cop i volta, del no-res, els manifestats foren assaltats per una tropa de corulents estudiants anglesos, que feien els valents, la major part dels quals eren atletes. Cantaven «God Save the Queen!». Em va semblar incompreensible i reprovable.

Els manifestants, indis i cingalesos en la major part, eren més baixets i esquifits, i, per tant, ho tenien magre... Vaig intentar intervenir per ajudar-los, però l'únic que vaig aconseguir fou que m'arrabassaren les ulleres de la cara i les trepitjaren en el fang.

Després de llicenciar-se a Cambridge, Anderson es passà sis mesos a casa, barallant-se amb sa mare, que volia que esdevingués un diplomàtic britànic. Se li presentà una alternativa quan un amic li va proposar que treballés amb ell com a professor ajudant al Departament de Ciència Política i de l'Administració de la Universitat de Cornell. Arribà a Ithaca enmig d'una tempesta de neu al gener de 1958 i s'hi va estar tot al llarg de la seua prolongada i productiva carrera acadèmica.

Els anys 50 i 60 foren anys fabulosos per a fer un doctorat en estudis del sud-est d'Àsia a Cornell. Aquesta universitat i la de Yale eren les úniques dels Estats Units que comptaven amb programes importants en aquesta àrea. El finançament fluïa en abundància, no només de les fundacions Ford i Rockefeller, sinó també del govern dels EUA, que tenia molt d'interès a entendre les rebel·lions camperoles i els moviments nacionalistes al Vietnam, Laos i Cambodja. Anderson gaudia amb l'excitació intel·lectual de trepitjar un terreny nou: «Els estudiants se sentien com a exploradors que investigaven societats i camps desconeguts.» Els seus companys —alguns dels quals venien de Birmània, el Vietnam o Indonèsia— construïren literalment el Projecte d'Investigació de la Indonèsia Moderna de Cornell, col·locant puntals d'acer per a reforçar els pisos una mica desballestats de l'edifici de les fraternitats, abandonat feia temps, i on es va instal·lar el Projecte d'Investigació.

Algunes de les pàgines més plaents d'*A Life Beyond Boundaries* són les que dedica a traçar retrats, molt elaborats i afectius, dels seus mentors. El primer de tots fou George Kahin, l'intel·ligent cap del departament, que era especialista en les lluites dels indonesis a finals de la dècada de 1940 per la independència enfront dels holandesos. Les seues simpaties envers el nacionalisme indonesi comportaren posteriorment la revocació temporal del seu passaport durant els anys del maccarthisme. Anderson confessa que Kahin, que havia participat en l'activisme dels quàquers en defensa dels japonesos-americans en els anys 40, «em va formar políticament». Una altra persona influent per a ell fou Claire Holt, una jueva letona de parla russa que, després de treballar alguns anys a París i a Nova York com a crítica de ballet, marxà a Indonèsia, on fou amant de l'arqueòleg alemany Wilhelm Stutterheim, amb qui compartia un interès pregon per les civilitzacions precoloniales d'Indonèsia. Holt no tenia credencials acadèmiques, però Kahin se l'emportà a Cornell perquè ensenyés llengües indonèsies als seus estudiants de doctorat. Anderson passà incomputables hores a la seua casa, absorbint els seus exhaustius coneixements sobre l'art, la dansa i la cultura javanesa tradicional. De vegades es llegien mútuament poesia russa en veu alta. Va escriure: «Claire Holt fou molt especial per a mi.»

Dues persones més estigueren molt a prop del seu esperit aquells anys. Harry Benda era un jueu txec que es dedicava als negocis a Java. Els ocupants japonesos interromperen les seues activitats comercials i el tancaren en un camp d'internament que quasi posà fi a la seua vida. Després Benda trobà el seu camí cap a Cornell, on va escriure una tesi sobre les relacions entre els japonesos i els musulmans a la Indonèsia de preguerra i de l'època de guerra. John Echols era un «perfecte *gentleman* americà» que sabia una dotzena de llengües i compilà el primer diccionari anglès-indonesi. La devoció d'Anderson envers els diccionaris prové d'Echols. Escriu: «Encara avui, el prestatge favorit de la meua biblioteca personal l'omplen exclusivament diccionaris de moltes menes.»

Anderson fou afortunat no tan sols amb els seus mentors, sinó també amb la flexibilitat dels mecanismes d'inserció acadèmica a Cornell, que foren la base de la seua carrera: «Contràriament a les regles normals de contractació —que inclouen candidatures competitives, entrevistes a fons i una clara animadversió vers el “nepotisme” —, vaig accedir a una posició de professor ajudant sense entrevistes i sense que fos pres en consideració cap candidat de fora.»

Kahin, el seu principal mentor, havia insistit a Anderson perquè fes una tesi sobre l'ocupació japonesa d'Indonèsia del 1942 al 1945, i el jove acadèmic aterrà a Jakarta el desembre de 1961. El primer cop d'ull al país fou inoblidable: «Me'n recorde, com si fos ara, del trajecte cap a la ciutat amb totes les finestres del taxi obertes. La primera cosa que em va sobtar fou l'olor —d'arbres i arbusts esponerosos, de pixum, d'encens, de llums d'oli fumejants, de brossa i sobretot del menjar que servien en tot de paradetes arrengrades en els principals carrers.» Va romandre a Indonèsia gairebé dos anys i mig.

Jakarta no era encara la megaciutat puixant i contaminada que és avui: hi havia pocs cotxes i els barris mantenien encara el seu caràcter distintiu. Els estrangers eren escassos. En contrast amb les jerarquies socials que Anderson havia pogut observar al Regne Unit i Irlanda, li impressionà de seguida l'«igualitarisme» que trobava pertot al seu voltant: vivia en un carrer on, en fer-se fosc, els homes jugaven a escacs a les voreres, i s'adonà que sovint s'hi enfrontaven oficinistes i conductors de bici-taxis amb alts funcionaris del govern o bé distingits homes de negocis. Per al jove Anderson allò era «una mena de paradís social». Dominà la llengua amb facilitat: al cap de quatre mesos parlava amb fluïdesa l'indonesi i trobà que «sense adonar-me'n, podia parlar perfectament amb gairebé tothom: ministres del govern, conductors d'autobús, oficials de l'exèrcit, minyones, homes de negocis, cambreres, mestres d'escola, prostitutes, transvestits, petits delinqüents i polítics». (La seua compenetració amb la llengua s'aprofundí amb els anys: Anderson em va dir que molt del seu pensament ho havia elaborat en indonesi.)

Quan no treballava als arxius de Jakarta, es dedicava a conèixer Java, recorrent els antics palaus reials, assistint a representacions de teatre d'ombres i de possessió pels esperits, explorant el Borobudur —l'*stupa* budista construïda al segle X (una vegada dormí fins a l'alba a la terrassa més alta de l'*stupa* «prop dels Il·luminats»)— i visitant els petits pobles de terra endins.

Del que diu a les seues memòries se'n desprèn que Anderson, submergit en els quefers del treball de camp o divagant en el seu temps lliure, era escassament conscient de les tensions polítiques, cada vegada més agudes, que aviat farien esclatar Java.

El dia 1 d'octubre de 1965, sis generals indonesis foren assassinats, i els seus cadàvers, llançats a un pou. El president Sukarno, un home d'esquerres, fou detingut; el general Suharto va prendre el control i denuncià un intent de colp per part del PKI. Fou el començament del que Anderson anomenaria «la catàstrofe»: un seguit de massacres que segons un estudi de la CIA del 1968 foren comparables a les purgues soviètiques dels anys 1930 i als assassinats en massa nazis de la Segona Guerra Mundial.

Anderson i dos col·legues (Ruth McVey i Frederick Bunnell) observaren els esdeveniments des de la seguretat d'Ithaca. Però estaven decidits a donar una resposta intel·lectual al desastre indonesi i de seguida posaren mans a l'obra per a demostrar que la versió oficial dels fets era falsa. Basant-se en un ampli repertori de periòdics de província indonesis que arribaven a Cornell, així com en transcripcions de ràdio indonèsia, el trio tenia a punt el gener del 1966 un informe de 162 pàgines que seria conegut com els «Papers de Cornell».

El document, que els costà tres mesos d'escriure, afirmava que l'intent de colp no havia sigut una prova de força dels comunistes, sinó un «afer intern de l'exèrcit», encapçalat per coronels de la província de la Java central. Kahin, que sempre maldava per orientar la política exterior nord-americana en una direcció més humana, envià aquest document, els Papers de Cornell, al secretari d'estat adjunt William Bundy. D'altra banda, el document no trigà a arribar a mans de Joseph Kraft, un columnista de projecció nacional que va difondre àmpliament les conclusions dels joves acadèmics de Cornell.

En les nostres converses del 2001, Anderson defensava els punts principals dels Papers de Cornell —que fou una disputa interna a l'exèrcit el que desencadenà la violència— i parlava amb enorme passió, i amb minuciositat fascinant, sobre els esdeveniments de 1965-1966. Però, ai las!, molt del que llavors em va explicar a mi no es troba al seu llibre *A Life Beyond Boundaries*.

El PKI, explicava, tenia una orientació parlamentària que s'assemblava al Partit Comunista Italià. A principis dels anys 60, admirava el seu nacionalisme, la seua honradesa incorruptible i l'oposició a la guerra del Vietnam que manifestava. Però el pas dels anys li havia aportat una clara visió dels errors del PKI. Estava del tot desarmat, però abraçava la retòrica del maoisme: «Això va ser un gran error. Creava por i desconcert al seu voltant. El PKI no era un exèrcit guerriller. Per això foren massacrats; estaven tots al descobert.»

El 1999, Anderson pogué tornar a Indonèsia. El govern va permetre que entrés de nou al país. Anderson assistí a un acte organitzat pels qui havien sobreviscut al terror dels anys 60. Es va celebrar en un edifici de Jakarta sense inscripcions, propietat del Ministeri de Treball, i la majoria dels assistents eren gent gran. Anderson recordava que «fou una experiència esborronadora», semblant a una reunió de quàquers on la gent parlava de la seua vida i experiències. Quan es va asseure, una remor va travessar la sala. S'esperava que l'acadèmic estranger prengués la paraula. Posteriorment, quan l'acte ja havia conclòs, un home distingit, xinès, d'uns 50 anys, se li acostà. Anderson s'adonà que tenia davant seu al «xicot», aquell que 32 anys abans s'havia enfrontat amb el jutge en el procés a Sudisman, l'any 1967. Passaren un dia junts i Anderson escoltà el seu relat, que m'explicà en els següents termes:

Molts dels comunistes que tractaven d'escapar-se dels qui els perseguien s'amagaren als guetos xinesos, en part perquè els xinesos són molt menys xerraires que els indonesis i en part perquè aquells guetos estaven avesats a un cert nivell de clandestinitat. I aquell xicot, que era un xicot radical, fou d'alguna manera reclutat per Sudisman perquè fos el seu correu personal, és a dir, perquè contactés amb altra gent que s'havia amagat i actuava en la clandestinitat.

El document elaborat per Anderson i els seus col·legues, els Papers de Cornell, ¿és una obra sòlida i duradora en termes acadèmics? Anderson insistia el 2001 que els esdeveniments de l'1 d'octubre de 1965 «foren manipulats des de dalt pel general Suharto», a qui considerava el titellaire que manejava els fils de la conspiració. Però investigadors actuals del Moviment del 30 de Setembre o G30S, com eren coneguts els conspiradors, tenen una altra opinió. En un correu electrònic, l'historiador de la British Columbia University John Roosa, autor de l'estudi, del 2006, *Pretext for Mass Murder: The September 30th Movement and Suharto's Coup d'État in Indonesia*, m'indicava:

El que jo deia és que Suharto coneixia el complot de bestreta però no hi estava implicat. A partir del que se sap, crec que és clar que Suharto no en fou l'instigador. Tot el que Ben [Benedict Anderson] tenia era mera especulació. Especulava

que Suharto, si no en fou l'instigador, va assumir el paper de beneficiari: Suharto hauria situat agents dobles en el grup del G30S [...] que després sabotejaren la conspiració, assegurant-se que es cometés una atrocitat (l'assassinat dels generals) per a fracassar després. Pense que això és del tot excessiu [...]. Ben, a més, volia absoldre el PKI de qualsevol implicació [...]. L'argument dels Papers de Cornell —uns oficials javanesos que actuaren pel seu compte— és totalment errada.

Segons Roosa, alts dirigents del PKI, incloent-hi el president, D. N. Aidit, estaven implicats a fons en la conspiració: «La idea d'Aidit era utilitzar alguns militars lleials al PKI per desfer-se dels generals que hom sospitava que eren els generals de dretes decisius, els qui estaven promovent l'anticomunisme.» Però les coses van anar de mal borràs: «El pla inicial sembla que era capturar els generals vius i durlos davant Sukarno, però els conspiradors no van dur a terme el pla amb diligència i no es van preocupar gens de mantenir amb vida els generals: els mataren a trets o a cops quan es van resistir a ser capturats.»

Atès el fort lligam emocional d'Anderson amb aquells esdeveniments, hom podria esperar que a les seues memòries hi hagués moltes referències i un bon tractament de la «catàstrofe». Però la massacre hi és evocada només de passada i des d'un angle bastant singular, en un breu passatge dedicat al seu company Pipit Rochijat Kartawidjaja, un exiliat i «etern estudiant» indonesi que vivia a Berlín i que durant la llarga dictadura de Suharto tingué enfrontaments sovintejats —en els quals va aconseguir diversos èxits— amb el «petit i corrupte» consolat d'Indonèsia a Berlín, efectivament dirigit per un oficial dels serveis d'intel·ligència. Segons Anderson, Pipit era «un escriptor satíric increïblement dotat i valent», els articles del qual es caracteritzaven per fer servir «una barreja d'indonesi formal, argot de Jakarta i baix javanès», un estil que combinava «el *wayang-lore* javanès, els llibres de còmics sinoindonesis de kung-fu, escatologia i bromes obertament sexuals que feien riure fins a plorar els seus amics».

Anderson, que diu que Pipit li va ensenyar a escriure amb fluïdesa en indonesi, traduí un dels seus articles a l'anglès, un assaig titulat «Sóc del PKI... o no sóc del PKI», basat en incidents dels quals Pipit havia estat testimoni, de jove, en una finca de producció sucrera a la Java oriental el 1965. L'assaig de Pipit estava farcit d'humor negre, però, segons diu Anderson, «l'horror que havia viscut l'obsedia»:

Al seu article explicava que els clients habituals del bordell local deixaren d'anar-hi quan s'adonaren que hi havia els genitals d'alguns comunistes clavats a la porta, i recorda haver vist rais de troncs amb tot de cadàvers mutilats que baixaven pel riu Brantas i travessaven la ciutat de Kediri, on vivia.

Escrivint al final de la seua vida un relat de memòries que sembla postideològic, Anderson optà per evocar els dies exultants a Java —els viatges en moto per l'interior de l'illa, les partides d'escacs a les voreres, Borobudur sota la lluna plena— en comptes d'aprofundir en la devastació del país que tant s'estimava.

La recerca inicial d'Anderson sobre les lluites per la independència d'Indonèsia en la dècada de 1940 el varen conduir a reflexionar seriosament sobre el nacionalisme. Havia contemplat com una intel·lectualitat nacionalista ben preparada, amb seu a Jakarta, havia aconseguit crear no tan sols una nació anomenada Indonèsia, sinó també una nova llengua, l'indonesi, que esdevingué la llengua de la resistència contra els governants colonials holandesos. *Comunitats imaginades* va derivar-se també de les realitats polítiques a l'Àsia sud-oriental arran de la guerra del Vietnam. El llibre va sorgir a partir del que Anderson considerava, a la primeria dels anys 80, «una transformació fonamental en la història del marxisme i dels moviments marxistes»: les guerres entre el Vietnam, Cambodja i la Xina els anys 1978-79. Anderson no entenia com uns règims marxistes es feien la guerra els uns als altres en comptes de lluitar contra els imperialistes occidentals. Era un espectacle preocupant: «M'obsedia la perspectiva de més guerres a gran escala entre estats socialistes.»

Anderson s'embarcà en un estudi a fons del nacionalisme, una força amb un abast i una complexitat que no havien estat explicats pel marxisme com ell l'entenia. El llibre que en va resultar, *Comunitats imaginades*, estava en part inspirat en *The Break-up of Britain* (1977), de Tom Nairn, el qual, en paraules d'Anderson, havia descrit el Regne Unit com «el residu decrepít d'una època prenacional, pre-republicana, i per això mateix condemnada a compartir la sort de l'Imperi austro-hongarès». Però Anderson dissentia fortament de l'opinió de Nairn en el sentit que «el “nacionalisme” és la patologia de la història del desenvolupament modern, tan inexorable com la “neurosi” en l'individu». Anderson argumentava que el nacionalisme no era ni una patologia ni una força fixa, immutable. En comptes d'això, escriví: «És una comunitat política imaginada [...] perquè ni els membres de la nació més petita mai no arribaran a conèixer la major part de la resta dels seus compatriotes, no els veuran, ni tan sols sentiran parlar-ne mai i, tanmateix, en la ment de cada un viu la imatge de la seua comunitat.»

En un epíleg a l'edició de 2006 de *Comunitats imaginades*, Anderson reflexionava sobre l'enorme èxit del llibre:

En la dècada de 1980 era l'únic estudi comparatiu de la història del nacionalisme que bandejava amb decisió l'eurocentrisme i que utilitzava fonts en idiomes no europeus. També era l'únic amb un marcat prejudici en favor dels «petits països»

—Hongria, Tailàndia, Suïssa, el Vietnam, Escòcia i les Filipines. *Comunitats imaginades*, a més, coincidí en el temps, en termes generals, amb l'esclat de la teoria en el món acadèmic.

Segons escrivia Anderson el 2006, el seu llibre tractava de combinar «una mena de materialisme històric amb el que posteriorment fou anomenat anàlisi del discurs; el modernisme marxista es conjugava amb un postmodernisme *avant la lettre*».

Anderson apunta també en les seues memòries que havia volgut provocar els seus col·legues acadèmics: «Deliberadament barrejava la Rússia tsarista amb l'Índia britànica, Hongria amb Siam i el Japó, Indonèsia amb Suïssa, i el Vietnam amb l'Àfrica Occidental Francesa... Aquestes comparacions, el que volien era sorprendre i causar impacte, però també “globalitzar” l'estudi de la història del nacionalisme.»

Però el que li va permetre, en forma acadèmica i erudita, comparar Hongria amb el Japó fou, sens dubte, un esperit que sempre analitzava les qüestions en termes de gran amplitud, que era d'una infinita curiositat i que era interdisciplinari. Quan passa revista a la vida acadèmica, constata que la compartimentació en disciplines aïllades nodreix un pensament estret i provincial. En els seminaris sobre nacionalisme, Anderson gaudia provocant els estudiants perquè miraren més enllà del seu rogle, de la seua especialitat:

Forçava els joves antropòlegs a llegir Rousseau, els politòlegs a llegir una novel·la cubana del segle XIX, els historiadors a llegir l'economia de List i els sociòlegs i comparatistes literaris a llegir Maruyama Masao. Elegia Maruyama Masao perquè era un politòleg, un asiàtic/japonès, un home molt intel·ligent que treballava diversos camps i que tenia un sentit molt fi de l'humor i de la història. Era evident per a mi que els estudiants havien rebut una formació tan professional i especialitzada que realment eren incapaços d'entendre la terminologia, la ideologia o la teoria dels altres.

També estava determinat a dissuadir-los enèrgicament d'escriure fent servir el típic argot estereotipat i pretensions, i de no fer l'esforç d'aprendre idiomes estrangers difícils (cosa freqüent entre els acadèmics nord-americans). En general, trobava l'acadèmia massa solemne i els catedràtics li semblaven una mena de monjos medievals decidits a eradicar la «frivolitat». Quan era estudiant a Cambridge, omplia els seus treballs de bromes, digressions i sarcasmes. En els seus primers dies a Cornell se li va fer saber de seguida que «la tasca acadèmica és una comesa molt seriosa», cosa que li va provocar aquesta reflexió: «Ara ja entenc el que devia fer sentir aquella tradició xinesa d'embolicar amb força els peus de les dones.»

Anderson va sobreviure a un atac de cor el 1996 i es va jubilar de Cornell el 2001. A partir d'aleshores passava la meitat de l'any al seu apartament en un barri de classe mitjana baixa de Bangkok —una zona, segons em va comentar, «plena de petits comerciants, mestres d'escola, amants de policies, aquesta mena de coses». Alliberat dels seus deures docents i administratius, es va llançar a tota una sèrie de projectes: un llibre sobre anarquisme i nacionalismes anticolonials, *Under Three Flags* (que, segons ell, va «despistar molts lectors»); una biografia literària i política de Kwee Thiam Tjing, el periodista i columnista sinoindonesi amb una obra que, segons Anderson, encarnava les millors tradicions d'humanisme i cosmopolitisme a la Indonèsia de la primèria del segle XX, i un exercici d'«antropologia *amateur*», *The Fate of Rural Hell: Ascetism and Desire in Buddhist Thailand*. Mai no perdé la passió per la literatura, i ajudà a traduir *Man Tiger*, del jove escriptor indonesi Eka Kurniawan, «les novel·les i narracions breus [del qual] constitueixen un gènere en si mateixes, molt per damunt de qualsevol dels autors del sud-est d'Àsia que conec». Comparava la sensibilitat de Kurniawan amb la de Gabriel García Márquez.

Continuà reflexionant sobre el nacionalisme, «una poderosa eina de l'Estat i les institucions que en formen part», el qual, en nacions que van de la Xina al Pakistan o Sri Lanka, és «fàcilment abatut per forces repressives i conservadores les quals, a diferència dels nacionalismes antidinàstics anteriors, tenen ben poc interès en les solidaritats supranacionals». I també continuà reflexionant sobre l'esquerra i el seu destí:

Durant molt de temps, diferents formes de socialisme —anarquista, leninista, de la Nova Esquerra, socialdemòcrata— aportaven un marc «global» dins del qual podia desenvolupar-se un nacionalisme progressista, emancipador. D'ençà de la caiguda del «comunisme» hi ha hagut un buit global, parcialment omplert pel feminisme, l'ecologisme, el neoanarquisme i diversos «ismes» més, que lluitaven de diferents maneres, i no sempre cooperativament, contra la xacra del neoliberalisme i de l'hipòcrita intervencionisme en nom dels «drets humans». Però caldrà fer molta feina, i durant molt de temps, per tal d'omplir aquest buit.

Anderson explica que *A Life Beyond Boundaries* té dos temes principals: «El primer és la importància de la traducció per als individus i les societats. El segon, el perill d'un provincialisme arrogant, o d'oblidar que el nacionalisme seriós està lligat a l'internacionalisme.» Estava satisfet pel fet que en el marc dels programes d'estudis asiàtics, molts joves japonesos començaven a estudiar birmà, joves tailandesos estudiaven vietnamita, i alguns filipins, coreà. Aquests estudiants, deia, «comencen a adonar-se ara que se'l obre un horitzó enorme»:

És important no perdre de vista que aprendre una llengua no és simplement aprendre un mitjà lingüístic de comunicació. És també familiaritzar-se amb la manera de pensar i de sentir d'un poble que parla i escriu una llengua que és diferent de la nostra. És aprendre la història i la cultura que hi ha rere el seu pensament i les seues emocions i, d'aquesta manera, és aprendre a sentir empatia envers ell.

Les memòries d'Anderson acaben amb una coda sobre la memòria, la tecnologia i la poesia, en la qual el primer blanc és Google: «Google és una extraordinària “màquina de recerca”, diu Google, sense cap ironia en l'ús que fa de la paraula *màquina*, que en anglès antic podia significar *trickery* (com es veu en l'ús del verb *maquinar*) o fins i tot “màquina de tortura”.» Anderson tem que les generacions futures potser ja no coneixeran realment el que és un llibre: «Els llibres japonesos estan enquadrats d'una manera, els de Birmània d'una altra.» Ara predomina el pensament de grup: «La fe que tenen els estudiants en Google és gairebé religiosa.»

Quan era estudiant, el corprenien la cadència i els ritmes dels poemes que s'havia après de memòria, com ara «el meravellós “Le bateau ivre”, de Rimbaud». Avui, la cerca ha substituït la memorització: «Un efecte de “l'accés fàcil a qualsevol cosa” és una tendència que ja havia observat molt abans que aparegués Google: *no hi ha cap raó per a recordar-se de res, perquè podem recuperar “qualsevol cosa” amb altres mitjans.*»

Els poemes que va memoritzar en la seua joventut el van acompanyar sempre. El 2007 el van invitar a Leningrad per a impartir una classe sobre nacionalisme a joves professors d'universitats russes de província. En adreçar-s'hi, va recordar alguns russos que havia conegut de la seua època a Eton i acabà recitant una estrofa d'un poema de Vladímir Maiakovski, que com és sabut va morir en circumstàncies penoses a Moscou el 1930. Per a la seua sorpresa, tots els estudiants s'hi van afegir i recitaren amb ell:

Llueix sempre,
Llueix a tot arreu,
Fins al final del darrer dia!
Llueix...
I a l'infern, tota la resta!
Vet aquí el meu lema...
I el del sol!

«Cap al final, em queien les llàgrimes», recorda Anderson. «I a alguns dels estudiants, també.» ☺

Traducció de Gustau Muñoz